

CHOLG'U IJROCHILARINING KASBIY MAHORATINI OSHIRISHDA MUSIQIY-NAZARIY FANLARNING O'RNI

Muallif: Turatov Javohir G'anisherovich ¹

Affilyatsiya: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti “Cholg'u ijrochiligi” kafedrası o'qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468546>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada cholg'u ijrochilarining kasbiy mahoratini oshirishda musiqiy-nazariy fanlarning ahamiyati o'rganib chiqilib, hozirgi kunda musiqaga ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan cholg'u ijrochiligi ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan o'quvchilarining bir qator kamchiliklari yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Madaniyat va san'at, sharq allomalari, cholg'u ijrochiligi, dars mashg'ulotlari, musiqa nazariyasi, ritm, temp, dinamika, artikulyasiya, garmoniya, ijro texnikasi.

Mustaqilligimizning ilk yillaridanoq barcha sohalar singari madaniyat va san'at sohasi ham yildan-yilga ravnaq topib bormoqda. So'nggi yillarda madaniyat va san'at ta'limida ko'plab yangi ta'lim muassasalari, yangi yo'nalishlar va ixtisosliklar ochilib soha mutaxassislari ko'lami kengayishda davom etmoqda. Xususan, yurtimiz tarixi, urf-odatlari, xalqimizga xos bo'lgan milliylik ruhini o'zida aks ettirib turuvchi xalq ijodiyoti, ya'ni, folklor, an'anaviy ijrochilik va qo'shiqchilik, xalq cholg'ulari ijrochiligi kabi san'at turlariga bo'layotgan e'tibor sohaga doir bir qator o'zgarishlarga misol bo'la oladi.

Ammo yaratilayotgan sharoit va imkoniyatlardan qay darajada foydalana olayapmiz degan savol bugungi kunda dolzarb bo'lib bormoqda. Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida cholg'u ijrochiligi yo'nalishi bo'yicha ta'lim oluvchilarning soni yil sayin oshib borayotgani ayni haqiqat. Lekin ba'zi ta'lim oluvchilarning va yetishib chiqayotgan ayrim mutaxassislarning bilim nuqta'i nazaridan kamchiliklari yetarlicha. Nota savodhonligi, musiqiy-nazariy fanlarning to'liq o'zlashtirilmaganligi hamda ijro uslublarning bo'lajak o'qituvchi nomiga mos darajada emasligi, agarda yuqoridagi kamchiliklar bartaraf etilmasa kelgusida yetishib chiqajak yosh cholg'u ijrochilarining nomutaxassis holiga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Cholg'u ijrochiligi yo'nalishida o'qitish dars mashg'ulotlari shakllarining ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Yakka dars, ansambl, orkestr, dirijorlik, cholg'ushunoslik, xalq cholg'ularini o'rganish, cholg'ulashtirish shular jumlasidan. Sanab o'tilgan dars shakllari bo'yicha talabalarning dars mashg'ulotlarini puxta egallashlarida musiqiy nazariy fanlarning o'rni muhim sanaladi. Mutaxassislik fanlarining har biri musiqiy-nazariy fanlar bilan chambarchas bog'liq tarzda olib boriladi. Faqatgina cholg'u ijrochiligi emas balki musiqa ijrochiligi bilan bog'liq barcha san'at yo'nalishlarida ta'lim beruvchi

va ta'lim oluvchilar ohang, ritm xususiyatlari, garmoniya, polifoniya va uning qismlari, tuzilishi, musiqiy asarning mazmuni, musiqiy xarakter va obraz tushunchasi, musiqiy tasvirlarni yoritish va asosiysi ijro texnikasiga ega bo'lishi lozim.

Musiqqa ijrochiligi hamda musiqqa ilmi haqida so'z borar ekan avvalo, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Muso al-Xorazmiy, Sayfiuddin al-Urmaviy, Abdulqodir Marog'iy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy kabi sharq allomalarining musiqaga oid risolalari hamda asarlari haqida aytib o'tish joiz. Ularning musiqqa ilmiga oid asarlari va risolalarida sharq musiqqa nazariyasining ilk negizlari namoyon bo'ladi.

Musiqqa nazariyasi – musiqashunoslikning bir qismi bo'lib, etimologik jihatdan musiqani tafakkur qilish ma'nosida tushuniladi. Nazariya (ta'limot, qoidalar majmui) – voqelik qonuniyatlari va undagi muhim aloqalar haqida butun tasavvur beradigan bilim shakli. Nazariya hamma vaqt amaliyot bilan uzviy bog'liq bo'ladi va shundagina u harakat va rivojlanishning quroliga aylanadi. Musiqqa nazariyasi musiqqa ijrochilarining mukammal ijrosi uchun zarur bo'lgan barcha qonun qoida va tushunchalar ta'limoti hisoblanadi. Nota cho'zimlari, tonalliklar, alteratsiya belgilari, ritm, temp, dinamika, artikulyasiya, lad va nota yozuvini o'qish va ijro qilish davomida muhim bo'lgan belgi hamda tushunchalar musiqqa asari ijrosi davomida professionalizmlikni ta'minlaydi. Xalq ijodiyoti yo'nalishida tahsil olayotgan ayrim talabalar, ayniqsa, an'anaviy ijrochilar va folklor yo'nalishida tahsil oluvchilarda musiqqa nazariyasi bilimlarini egallash bo'yicha qator kamchiliklar mavjud.

Musiqiy ijro davomida eng oddiy tushuncha ritm hamda temp tushunchalari mavjud. Ular eng oddiy ammo eng asosiy tushunchalardan hisoblanadi. Aynan ushbu ikki tushuncha musiqqa ijrochisining mahorati va qobiliyatini belgilab berish imkoniyatiga ega ekanligi shubhasiz. Ritm tushunchasi yunon tilidan olingan bo'lib "rhythmos" oqim, marom degan ma'nolarni anglatadi. Musiqiy ritm – bu metr hissalarini o'zaro uyushib kelishi va ularning izchilligidir. Ritm musiqiy ifoda vositalaridan biri bo'lib, kuy tuzilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tovushlarning o'zaro metrik jihatidan to'g'ri taqsimlanishi natijasida ritmning ravonligi ta'minlanadi.

Har bir kuchli va kuchsiz hissalarining o'zaro bir maromda kelishi ritmning asosiy mezonidir. Temp esa musiqqa asarining belgilangan ijro sur'atini va tezligini ifodalaydi. Temp o'z o'rnida vazmin (largo, lento, adagio, grave va boshqalar), o'rtacha (andante, andantino, moderato, allegretto va boshqalar) va tez (allegro, vivo, vivace, presto, prestissimo va boshqalar) kabi turlarga bo'linadi. Musiqiy asar davomida belgilangan tempni bir maromda his qilish va ijro vaqtida uni qo'llay olish ijrochining qobiliyati va musiqiy savodini belgilab beradi. Ushbu ikki musiqiy tushuncha musiqqa va san'at maktablarining boshlang'ich mavzulari hisoblanadi. Ammo, hozirgi kunda hatto oliygoh talabasi darajasidagi musiqqa ijrochilarida ham ritm va tempni his qilish qobiliyatlari rivojlanmaganligi, ritm va tempning bir maromda emasligi va shu kabi muammolar ko'zga tashlanadi. Musiqqa va san'at maktablarida cholg'u ijrochiligi bo'yicha kirish imtihonlarida o'quvchining muayyan tempni his qila olishi birinchi navbatta tekshirilishi ham bejiz emas. Shu bilan birga musiqaning inson ongi va ruhiyatiga ta'sir etishida musiqqa asarida qo'llanilgan dinamika, artikulyasiya va garmoniya ham muhim hisoblanadi.

Dinamika – musiqiy asarning nota yozuvida va uni bevosita ijro etishda tovushlar sadolanishining baland yoki pastligi va o'zgaruvchanligi, musiqiy ifodaning muhim

vositalaridan biri bo'lib, xalq ijodiyoti hamda akademik ijrochilikda qadimdan qo'llanib kelingan. Ushbu atama ilk bor amaliyotda shvetsariyalik musiqa o'qituvchisi X.Negeli tomonidan joriy etilgan. Dinamika kuchli (forte, fortissimi, metsoforte), kuchsiz (piano, metsopiano, pionissimo), o'zgaruvchan (crescendo, diminuendo va boshqalar) turlari mavjud. Musiqiy asar ijrosi davomida ijrochi dinamik belgilarni to'g'ri qo'llay olishi asar mazmunini tovushlarning baland yoki pastligi orqali ifodalab berishda xizmat qiladi. Asar xarakterini ijro uslublari orqali ifodalashda artikulyasiya belgilari, shtrixlar hamda "ornomental" usullar, bezak kabilar keng qo'llaniladi. Musiqiy asar xarakter jihatdan tinglovchiga ma'lum bir fikrni tasvirlaydi, fikr esa albatta iboralardan iborat, iboralar o'z navbatida so'zlarda qo'llanilgan artikulyasiya orqali hosil bo'ladi.

Artikulyasiya – lotincha “artikuo” so'zidan olingan bo'lib, bog'inlamoq, qismlarga bo'lib ijro qilmoq ma'nolarini anglatadi. Artikulyasiyaning ligato, stakkato, markato, portamento, spikato va boshqa turlari mavjud bo'lib, musiqa asari ijrosida juda muhim belgilardan biri hisoblanadi. Bu borada nemis kompozitori Teodor Vimayer shunday deydi! – “Ibora bu og'zaki nutqdagi tinish belgilariga o'xshaydi, artikulyasiya esa alohida so'zlarning talaffuzi kabidir. Iboralar ichida so'zlar bog'lanmasi uchun artikulyasiya zarur”. Darhaqiqat, musiqa ham badiiy asar singari ma'lum bir fikrni eshituvchiga yetkazib berishni maqsad qiladi. Fikrning tinglovchiga to'g'ri va o'z mazmuniga mos tarzda yetib borishida musiqa ijrochisining artikulyasiya belgilarini o'zlashtirganlik darajasi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Har bir musiqa ijrochisi xonanda, cholg'u yoki vokal ijrochisi bo'lishidan qat'iy nazar, ijro qilinayotgan asar mazmunini tahlil qila olish, asar ichidagi asosiy motivni his qila olish va qo'llanilgan garmoniyalarni idrok qilish orqali asar kim tomonidan, kimga qarata, qay maqsadda yo'naltirilganligini tushuna olishi lozim. Ana shundagina mukammal ijroga erishish mumkin bo'ladi. Mukammal ijroning hosil bo'lishida albatta musiqiy asar davomida qo'llanilgan garmoniyalarni his qila olish hamda unga monand tarzda ijro etish musiqachidan a'lo darajadagi nazariy bilimlarni talab qiladi.

Garmoniya (yunoncha “harmonia” – bog'lanish, mutanosiblik) – bu ko'p ovozi musiqaning asosiy ifoda vositalaridan biridir. Bunda asar mazmuni kuy rivoji bilangina emas, balki unga hamohang bo'lgan turli akkordlarning almashinuvi yordamida ifodalanadi. Garmoniya muayyan lad va tonallikka oid akkordlarning sadolanish xususiyatlariga hamda ularning musiqa jarayonidagi turg'unligi yoki beqarorligiga asoslanadi. Odatda bosh melodiya yuqori ovozda bayon etilib, qolgan ovozlarda unga uzviy bog'liq bo'lgan kuy parchalari ham ma'lum garmoniya majmuini tashkil etishi mumkin. Garmoniya musiqa nazariyasidan keyingi bosqichda o'tiladigan fan sifatida musiqa musiqaga ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari fan dasturiga kiritilgan. Bundan ko'zlangan maqsad ham aynan musiqa ijrochiligida ijro qilinayotgan asarga tahliliy yondashuvni shakillantirish va ijrochida garmoniya va sola uyg'unligini his qilish ko'nikmasini hosil qilish hisoblanadi. Umuman olganda musiqa ijrochiligi ta'limida musiqiy-nazariy fanlarning o'tilishi ijrochida musiqa va uning tarkibiy qismlari, uning tahlili va ijro uslublari bo'yicha mukammal tushunchalarga ega bo'lishi hamda musiqiy-nazariy fanlarni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmalarini hosil qiladi va bularning barchasi yakka dars mashg'ulotlarining samarali va mazmunli o'tishiga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, musiqa ham badiiy asar singari inson tarbiyasi va psixologiyasini ijobiy yo'nalishga o'zgartirishda yordam beradi. Badiiy asarda harflar

musiqada esa notalar ma'lum bir fikrni tinglovchiga yetqazish uchun xizmat qiladi. Har bir musiqiy asar negizida bir inson, millat yoki jamiyatning tarixi yashirin va u insonga tarbiyaviy ozuqa berish maqsadida bizga taqdim etiladi. Ijro qilinayotgan musiqiy asar xarakteridagi ma'no va mazmunni to'liq anglagan holda ijro qilish musiqa ijrochilarining asosiy vazifasi hisoblanadi, shunday ekan mutaxassislik fanlari bo'yicha imtixonlar jarayonida har bir ijro qilingan musiqa asarining tahlili, xarakteri va asar davomida uchraydigan atamalar yuzasidan savol va topshiriqlar berilishi talabalar o'rtasida har bir asarni mukammal o'rganishga bo'lgan xohishni uyg'otadi va shu tariqa ijrochilarda nazariy bilimlar darajasi kengayib boraveradi. Musiqiy-nazariy fanlar musiqa ijrochilariga o'z ijro mahoratini oshirishlarida, xalqaro va respublika ko'rik-tanlovlarida ham g'alaba qozonishi, shu bilan birga kasbiy tayyorgarligining oshishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sposobin I.V – Elementar musiqa nazariyasi. 1951-y.

Shodmonov Nafas-Xoja Abdulqodir Marog'iy.- Toshkent, 2000-y.

Bershadskeya T.S – Musiqa nazariyasi. 2003-y.

Keldish Yu.V – Musiqa ensiklopediyasi. 1973-y.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 1-jild T.2000-y.

O.Ibrohimov – A.Navoiyning samo falsafasi. Maqola.

